

rése alapján vallási egyesületi joggal rendelkeztek, amelyet a Valerianus és Diocletianus alatti rendelkezések csak átmenetileg esorbítottak meg. Az egyházak a magánjog terén a római birodalom egyéb jogi személyeihez hasonlóan ingatlant szerezhettek s tőkét gyűjthettek. Jövedelmeiket állami beavatkozás nélkül fordíthatják az irgalmasság műveire és alkalmazottjaik javalmazására. Az egyházi szervezetek keresetét indíthatnak s a közigazgatással szemben is jogképesek.

Krüger szerint a milanoi rescriptum nem szerzett új jogot, hanem az átmenetileg megszüntetett jogosítványokat in integrum visszaadta.

Krüger megállapításai elsősorban a jog- és történettudomány körébe tartoznak. Az ókeresztény archaeológia is tanulhat abból, amit az *arca ecclesiae*- (157. köv. l.), az *areae sepulturarum*- (211. köv. l.) s a *coemeterium*-mal (300. köv. l.) kapcsolatban ír.

A könyv tudományos apparátusa túltengő. A szakember amúgy is ismeri a kútfőket, a laikus pedig únja. Néhány ügyesen választott szemelvény többet mondott volna. A sajtóhibák közül észrevétlen maradt a *presbyterarum* (256. l. 4. j.). A szerzőnek a qorbān-ra vonatkozó magyarázata helytálló (169. l. 4. j.). Strack-Billerbeck nagyon is szabadon fordítja Mt. XV. 5. v.-t s a Mišnából merített magyarázat erőltetett a szöveg összefüggésével szemben. Krüger egyébként nemcsak a későbbi Origenest, hanem az I. századbéli Josephus Flaviust is idézhette volna, aki a nazirokkal kapcsolatban világosan megmondja, hogy a qorbān: *δῶρον* = Istennek nyújtott ajándék (Ant. IV. 73), nem pedig elhárító fogadkozás, ahogyan Strack a *Nedarim tractatus* alapján magyarázza (Kommentar I. 711. köv. l.).

Dr. Szentiványi Róbert.

Nordenfalk: *Die spätantiken Kanontafeln.* Kunstgeschichtliche Studien über die eusebianische Evangelienkoncordanz in den vier ersten Jahrhunderten ihrer Geschichte. Text band 320 l. + három melléklet. Tafelband 16 l. + 168 tábla. Göteborg, 1938. Ára 34 RM.

A gyulafehérvári Codex Aureus evangeliuszövegét 103 színes, ékes keret fogja körül. Pepecselő gonddal, a díszítő motívumok bőségével készült megannyi. De a kereteknél is gazdagabbat alkotott a középkori illuminátor a tizenkét kánonlapon. Eusebius Caesariensis hasznos, áttekinthető, de igen száraz számoszlopait, melyek a rokонтartalmú evangéliumi szövegrészeket csoportosítják, díszes oszlopok fogják körül. A belső oszlopokat kisebb aranyívek kötik egybe, a két külső fölé széles, erős ívezet borul. Mind a 12 nagy ívet gondos dísz tölti ki. Színben, rajzban egyaránt igen jót alkotott a régen porladó mester.

A gyulafehérvári aranycodex nem egyedül való tanuja Eusebius kánonjai díszítésének. Festettek római és reimsi, ravennai és konstantinápolyi scriptoriumokban, festették az ősi caesareai s a késő középkori illuminátorok.

Nordenfalk vállalkozott arra, hogy a kéziratok tömegéből száznál több emléket egybevevessen, külön válassza a kora középkori codexeket, csoportosítsa a görög, latin, szír és gót evangéliumos könyveket s művészettörténeti szempontból vizsgálja, hogy Eusebius kánonlapjainak díszítése honnan ered és mint bontakozik ki a következő századokban Edessától az ír kolostorokig.

Kutatásainak eredményét — korábbi írókhoz csatlakozva — abban foglalja össze, hogy „a legrégebb kánontáblák a caesareai scriptoriumban

Eusebius szeme előtt készültek.“ Az elsőként szerint 331 előtt dolgoztak már. Caesareából sugárzott szét Konstantinápolyba, Szíria felé, majd a latin egyházba a díszes kánon. Míg azonban a görög másolók ügyesen 7 lapra csoportosították Eusebius számoszlopait, a latinok már 12, 16, 18 lapot is szántak a táblázatoknak, a szírek meg éppenséggel 19 lapra nyújtották szét azokat. Gyulafehérvári Codex Aureusunk kánonlapjai, akárcsak testvércodexe, a Soissons-evangeliariumé, a rövidebb, tizenkét lapos csoportba tartoznak.

Nordenfalk fáradságos munkájának eredményeit a további részletkutatás szempontjából alapvetőnek kell tekintenünk. Nem merített ugyan ki minden kérdést, de a schemát megszabta s a szaktudománynak ezentúl könnyebb lesz a dolga.

Valószínű, hogy idővel tisztábban látnak Nordenfalk főtétele tárgyában is. Úgy látszik, nem Eusebiusig, hanem elsősorban *Ammonius* alexandriai szerzetesig vagy püspökig nyúlik vissza az evangéliumi synopsis díszítésének ötlete.

E mellett szól az a tény, hogy Hieronymus azt írhatta: „*Canones quoque, quos Eusebius Caesariensis episcopus Alexandrinum secutus Ammonium, in decem numeros ordinavit*“ (Praef. in quatuor evangelia). Maga Eusebius is azt írja Karpianoszhoz szóló levelében, hogy Ammonius *τὸ διὰ τεσσάρων εὐαγγέλιον* című művében Máté evangéliumával párhuzamba szedte a három másik evangélium rokontartalmú fejezeteit. E párhuzamba szedés fejezet-számokkal történt, hisz az alexandriaiak már a II. században rövid fejezetekre osztották az evangéliumokat.

Figyelembe kell vennünk azt is, hogy a tengerparti Caesareában a nagy alexandriai száműzött, Origenes szervezte meg 232 körül a theologiai

iskolát. Eusebius korában az már százados multra tekinthetett vissza.

Figyelemre méltó továbbá az az elvitathatatlan tény is, hogy a tenger-melléki Caesareában hiába keressük a kócsagot, darvat vagy flamingót. E nagy gázlók Egyiptom édes vizei mellett tűnnek fel madárhúzás idején. Ott figyelték évezredek képirói s festették írástekereseikre. Amint Egyiptomból származott a synoptikus gondolat, úgy onnan való a kánonlapok madárvilága is. Már az et-tábgái templom ismertetése közben fel kellett vetni azt a gondolatot, hogy a padlómozaik figurális ábrázolásait nem Palesztina, hanem a Delta vándor madárvilága sugalmazta. (Dolgozatok XIV. 218.). Nordenfalk könyvének illusztrációi megerősítik e föltevést s arra utalnak, hogy a kánonlapok díszje nem Caesareából, hanem az antik könyvírás és könyvillusztráció fészkeiből, *Alexandriából* ered. A közvetítő Origenes iskolája volt.

Nordenfalk „Tafelband“-ja nem színes, sőt a hasonmások meglehetősen fakók. De még így is eléggé szemléltetik a kutatás anyagát és eredményeit.

A svéd szerző figyelmét elkerülte néhány sajtóhiba. A *Αιθιοπί* 47. l., im Auftragung 150. l., episcopus 167. l., revannatischen 219. l., Brecia 263. l., FLORENS 301. l., Nordfabrika 305. l., Goldreliquar 306. l.

A következő kiadásban nem szívesen olvasnók a Harnaek nyomán odavetett irodalomtörténeti megfontolást (45. l.), de nagyon szívesen vennők a kánonlapok gemmaképeinek részletesebb tárgyalását, amihez a gyulafehérvári Codex Aureus is becses anyaggal szolgálhat.

Dr. Szentiványi Róbert.